

על שלב נוסף בתולדות נוסח המשנה

מאת

דוד רוזנטל

בזמנו העמדת על שני מושגים שהגדרתי אותם כ'משנת בבל'¹ ו'משנת הבבלי'², מושגים המעידים על שני שלבים בתולדות נוסח המשנה. 'משנת בבל' היא המשנה שהביא רב לבבל עם ירידתו בשנת 219; זה הנוסח שנלמד בישיבות האמוראים, ושעליו יסדו אמוראי בבל את תלמודם. לעומת זאת 'משנת הבבלי' היא המשנה שהוגהה בדורות שלאחר התלמוד, ושנוסחה על פי סוגיות הבבלי כפי שפירשו אותן הגאונים והראשונים לארצותיהם ולשיטותיהם.³

כאן מבקש אני להעמיד על שלב נוסף בתולדות הנוסח – על נוסח שהתהווה בעצם ימי התלמוד, נכון יותר בסוף ימי האמוראים, בזמנם של מסדרי התלמוד ועורכיו, שלב הבא לידי ביטוי בלשון 'סתם התלמוד'. כלומר כל ימי האמוראים היה נוסח המשנה בבבל ובארץ ישראל שווה, ורק לקראת עריכתו הסופית בבניית הסוגיה ובהעמדתה חל שינוי בנוסח המשנה.

למעשה כבר במבואי למסכת עבודה זרה הדגמתי תופעה זו, שם הצבעתי על סוגיה כפולה במסכת עבודה זרה, סוגיה החוזרת מילה במילה בדף לב ע"ב ובדף מח ע"ב.⁴ על המשנה 'לא ישב בצילה [של אשירה] [...] ולא יעבור תחתיה [...]'] (עבודה זרה ג, ח) אמרו: 'מאי טעמא אי אפשר דליכא תקרובת עבדה זרה. מני, ר' יהודה בן בתירא היא דתניא ר' יהודה בן בתירא אומר מנין לתקרובת עבדה זרה שמטמאה באהל שנאמר ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים מה מת מטמא באהל אף תקרובת עבדה זרה מטמאה באהל'. זה מקומה הראוי של הסוגיה. אלא שמסדרי התלמוד האחרונים גלגלו אותה גם למשנה 'אלו דברים שלגוים אסורים ואסורן אסור הנייה [...] בשר הנכנס לעבדה זרה מותר והיוצא אסור מפני שהוא זבחי מתים דברי ר' עקיבה' (שם ב, ג). והצמידה לשם בשל המילים 'זבחי מתים',

1 ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית ומבוא, ירושלים תשמ"א, מבוא, עמ' 153-187.

2 שם, עמ' 188-231.

3 ראה גם בהקדמה שם, עמ' 6-7; וראה מה שכתב אדוני אבי הרא"ש רוזנטל, 'למילון התלמודי', איראנו-יודאיקה, א (תשמ"ב), עמ' 66-70.

4 ד' רוזנטל (שם), עמ' 188-191. וראה גם: הנ"ל, 'נוסח ארץ ישראל ונוסח בבל במשנת עבודה זרה', מחקרים בספרות התלמודית: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 62-84.

החזרות במשנה ובדברי ר' יהודה בן בבא. אלא ששם, כפי שהראיתי, אין היא מתאימה, ולו משום שר' יהודה בן בבא דיבר בטומאת אוהל, ואילו משנתנו עוסקת באיסורי הנאה, עיין שם. אבל משגלגלו את הסוגיה (וכך היא מופיעה בכל כתבי היד השלמים של המסכת) ושאלו 'מני? ר' יהודה בן בתירא היא', שוב לא יכלו לגרוס במשנתם את התיבות 'דברי ר' עקיבה' כנוסח המקורי של המשנה, ועל כן מחקו אותן מן המשניות שבכ"י מינכן, ספריית המדינה הבורית 95, hebr., בכ"י ספרדי, ניו יורק, בית המדרש לרבנים 15 Rab. ועוד. נמצא שנוסח משנת עבודת זרה היה גם בבבל כל ימי האמוראים אותו נוסח משנה כמו זה שבענף הארץ ישראלי, שכלל את התיבות 'דברי ר' עקיבה'.

אלא שדוגמה זו מייצגת את השלב המאוחר והאחרון של עריכת התלמוד, והיא עומדת ממש על גבול העריכה מכאן ומסירת הנוסח מכאן. שכן ברור מצד ניתוח עריכתה שהסוגיה בדף לב ע"ב נתגלגלה ממש ע"ב. אבל מאידך זכינו ועלה בידינו שריד נוסח בקטע גניזה מספריית האוניברסיטה בקיימברידג' T-S misc.21.2 לעבודה זרה לב ע"ב המשמר נוסח מלפני אותה 'עריכה' אחרונה של התלמוד המעיד במפורש על חסרונה כאן של הסוגיא.

ואילו בדוגמות הבאות נבקש להראות שבעזרת השלב המאוחר של נוסח התלמוד – זה הבא לידי ביטוי בלשון 'סתם התלמוד', בו הנוסח אינו קבוע, והוא עדיין רוחש, והשינויים בו גדולים – אפשר לשער ולשחזר את נוסח המשנה.

שלמה נאה יצא להגן על גרסה חריגה בכ"י בודפשט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, קאופמן A 50 במשנת בבא בתרא א, ד. ⁵ הגרסה בדפוסים שלפנינו: 'כותל חצר שנפל מחייבין אותו לבנותו עד ארבע אמות. בחזקת שנתן עד שיביא ראייה שלא נתן, ואילו בכ"י קאופמן: 'בחזקת שנפל עד שיביא ראייה שלא נפל'. ומכיוון שנמצא לגרסה זו סיוע בקטע משנה מגניזת קהיר אי אפשר לדחותה כטעות סופר. נאה הציע פירוש חדש לכל המשנה, ובמקום הפירוש המקובל ל'בחזקת שנתן' היינו שנתן את הכסף, הוא הציע לפרש, על פי נוסח כ"י קאופמן, שדנים את הכותל בחזקת כזה שהיה בזמנו מפריד בין שני השותפים ונפל, ועל כן מחייבין את השותף לחזור ולבנותו, 'עד שיביא ראייה שלא נפל'. היינו שמאז ימי השותפות ביניהם לא היה כותל, וממילא אין לחייבו עכשיו להשתתף בהוצאות הכותל. גם בסיפא של המשנה 'בחזקת שנתן' הוא פירש שאין מדובר בכסף, אלא שנתן את התקרה, עיין שם. בעיון דק הראה נאה שנוסח חריג זה במשנה תואם לא רק את התוספתא ואת סוגיית הירושלמי אלא גם את סוגיות הבבלי המקוריות, האמוראיות, ושהן מתפרשות יפה לפי נוסח זה. וסיכום: 'רק ברובד מאוחר של הבבלי, בקטעי "סתם התלמוד" [...] אנו מוצאים תיעוד לנוסח "בחזקת שנתן" [...] ולפירוש "בחזקת שנתן [או, שלא נתן] את הכסף"'.⁶

להלן מבקש אני לסמוך בעוד שתיים-שלוש⁷ דוגמות את הטענה שאמנם קיים שלב שבו נוסח המשנה בבבל נובע מפעולות העריכה המאוחרת של התלמוד הבבלי.

5 ש' נאה 'בחזקת שלא נתן: לנוסחה ופירושה של משנת בבא בתרא פ"א מ"ד, ד' בויארין ואחרים (עורכים), עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופסור חיים זלמן דימיטרובסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 145-162.

6 שם, עמ' 158.

7 ראה להלן הערה 71. וראה לעומת זאת: רא"ש רוזנטל, פסחים כ"י ששון-לונצר, לונדרון תשמ"ח, עמ' 59.

בבא בתרא ה, ג

נוסח ארץ ישראל	נוסח בבל
המוכר את החמור ⁸	המוכר את החמור
לא מכר את הסייח ⁹	מכר את הסייח
מכר פרה ולא מכר את בנה	מכר את הפרה לא מכר את בנה

נוסח הענף הארץ ישראלי הוא: 'לא מכר את הסייח'. כך הוא בכתבי היד של המשנה: כ"י קאופמן; כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 470.1; כ"י פרמה, פלטינה 3173 (דה רוסי 138) (קודם הגהה); בקטע גניזה קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S E 1.107; כ"י ליידן, ספריית האוניברסיטה Cod. Or. 4720 (סקליגר 3) (קודם הגהה); כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 115 (קודם הגהה); ובדפוס נפולי רנ"ב.

ואילו נוסח הענף הבבלי הוא: 'מכר את הסייח'. וכך הוא בכתבי היד של הבבלי: כ"י מינכן; כ"י פירנצה, ספרייה לאומית מרכזית II-1-9; כ"י אסקוריאל, ספריית סן לורנצו דל אסקוריאל G I-3-1 (גם בפסקא); כ"י המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה hebr. 19 (שטיינשניידר 165) (גם בפסקא); כ"י פריז, הספרייה הלאומית suppl. heb. 1337 (גם בפסקא); וכך הוגה בכ"י פרמה; ליידן וטיקן; וכן הוא ברי"ף ובדפוס ונציה רפ"ג.

החלוקה ברורה, ובחלק מכתבי היד אפשר להבחין בהגהה (מחיקת 'לא') שהפכה את הענף הארץ ישראלי לבבלי. זו לא רק חלוקה המצביעה על הלכה שונה בין ארץ ישראל לבבל אם המוכר את החמור, מכר את הסייח או לא. אלא גם דוגמה להוכחה פנימית מתוך התלמוד, לפחות בכל הנוגע לנוסחה הבבלית. שהרי אמרו בגמרא:

- 1 היכי דמי, אי דאמר ליה היא ובנה, אפילו פרה ובנה נמי.
- 2 אי דלא אמ' ליה היא ובנה, אפילו חמור נמי לא.
- 3 אמר רב פפא דאמר ליה חמור מניקה ופר' מניקה אני מוכר לך.
- 4 בשלמ' פרה איכא למימר לחלבה בעי לה, אלא חמור מאי קא"ל,
- 5 ש"מ היא ובנה קאמר ליה.¹⁰

ברור על פי שורה 2 שגרסו במשנתם בחמור 'מכר את הסייח', וזו אם כן 'משנת בבל', המשנה שהגיעה לבבל, ושעליה בנו אמוראי בבל את תלמודם, כששאלו 'היכי דמי וכו'.

כאמור כבר כמה ממגיהי כתבי היד (ליידן, פרמה וטיקן) סברו כי הגרסה הארץ ישראלית היא טעות, אבל גם בעל 'מלאכת שלמה' כתב: 'ותימה גדול יותר שמצאתי שהגיה הר"ר יהוסף ז"ל לא מכר את הסייח הפך מן הגמרא' (!), ובשינויי הנוסח שבמשניות שבדפוס כתבו: 'בכ"ק [קיימברידג']

8 חמור נקבה, אתון.

9 בן החמור, עיר.

10 בבא בתרא עז ע"ב, על פי דפוס ונציה.

בטעות (!) לא מכר וכ"ה בד"נ' וכו'. מממצאי הנוסח ברור שאין כאן טעות, ושהשאלה היא מה קרה לה להלכה זו שנשתנתה מאז שירדה מארץ ישראל לבלל מ'לא מכר' ל'מכר'.
 יהושע בראנד הביא את משנתנו כדוגמה לכך ש'תנאים שונים של המציאות הולידו נוסח שונה בבבל'. הוא טען ש'בארצות הים התיכון [...] כגון רומא יון וארץ ישראל, שימש חלב החמור לצרכים שונים'.¹¹ כך ציין למשל שמסופר של'אשתו של נירון קיסר היו חמש מאות אתונות שהתרחצה בחלבן כדי שגופה יהיה בלובנו', או ש'שתו חלב זה כתרופה למחלות שונות (RE 11, p. 642), לפי היפוקראטס שימש תרופה נגד עצירות והרעלות שונות וחיוק את החניכיים ואת השיניים (שם, עמ' 643). באתונה היה שוק מיוחד בשם μείμνετα שבו לא רק שיווקו בשר חמור, אלא בעיקר מוצרי חלב חמור'.¹² בראנד הקביל זאת להלכות שבמקורות חז"ל, שגם על פיהם השתמשו בחלב החמור לרפואה, והתירו לינוק מבהמה טמאה במקרה של סכנה.¹³ 'לפיכך יש להניח', סיים בראנד, 'שהנוסח המקורי של משנתנו היה "לא מכר את הסייח" אלא שבבבל התאימו את ניסוחה לתנאי המציאות שם'. זה מכבר אנו מחפשים אחר דוגמות שיוכיחו שבענף הארץ ישראלי משתקפת מציאות שונה מזו שבענף הבבלי.¹⁴ אם נשכיל להוכיח מציאות ראלית כזו, יישמש הדבר סיוע של ממש לחלוקה, שעד כה נשענת בעיקרה על חלוקה לשונית, כשפה ושם מסייעים התלמודים.

במקרה שלפנינו אין כל הוכחה שההלכה במשנה 'המוכר את החמור' תלויה וקשורה בשינויים בין ארץ ישראל לבלל בשימוש בחלב החמור. מה שהביא בראנד כראיה הביא מיוון ומרומא, וגם אם אמנם הייתה ארץ ישראל נתונה להשפעת התרבות ההלניסטית, הרי לא ציין לדוגמה אחת משימוש חלב החמור בארץ ישראל,¹⁵ ואף לא הביא שום ראיה שאותו שימוש לא נהג גם בבבל.¹⁶ יתר על כן, הראיה שהביא מהתוספתא ש'אין יונקין לא מן הנכרית ולא מבהמה טמאה, ואם היה דבר של סכנה אין כל דבר עומד בפני פקוח נפש',¹⁷ לא רק שלא פירשו ולא הזכירו שם חלב חמור, אלא אמרו 'בהמה טמאה' (אף על פי שבפיקוח נפש יתירו ודאי לינוק גם חלב חמור), ומלבד זאת הלכה זו נהגת גם בבבל ובכל מקום. כמו שאמרו בבבלי יבמות: 'יונק תינוק מהנכרית ומבהמה טמאה ואין חוששין ביונק שקץ' והעמידו בבבלי שם 'שסתם תינוק מסוכן אצל חלב'.¹⁸

11 / בראנד, 'תנאים הריאליים ונוסח המשנה', דין וחשבון הקונגרס השלישי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 107-108.

12 שם, עמ' 108.

13 תוספתא, שבת ט, כב (מהדורת ליברמן, עמ' 40).

14 ראה: ד' רוזנטל, 'מסורות ארץ ישראליות ורכן לבלל', קתדרה, 92 (תמוז תשנ"ט), עמ' 7-48.

15 'חלב חמור' נזכר לעניין אחר (שהיו מערבין אותו בקטף) בתוספתא, בבא בתרא ה, ו (מהדורת ליברמן, עמ' 146) ובמקבילות, ראה על כך: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, י: נויקין, ניו יורק תשמ"ח, עמ' 388, לשו' 26.

16 כמו שגם בבבל ידעו להשתמש בחלב (אמנם לא נזכר חלב חמור) כדי להקפיד על לובן עורן של הנערות: 'תני ר' חייא, הרוצה שיעדן את אשתו [...] הרוצה שילבין את בתו יאכילנה אפרוחים וישקנה חלב סמוך לפרקה' (בבלי, כתובות נט ע"א).

17 ראה לעיל הערה 13.

18 בבלי, יבמות קיד ע"ב; וראה גם: תוספתא, נידה ב, ה (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 642); ירושלמי, עבודה זרה ב, א (מ ע"ג; טור 1384, שו' 15-17). ועיין: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג: מועד, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 149, לשו' 59-60.

ועוד, לא רק שיהודי ארץ ישראל לא הרבו בשימוש חלב חמור וחלב בהמה טמאה, אלא שעל פי החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל דווקא אנשי ארץ ישראל החמירו בשימוש חלב בהמה טמאה לעומת בני בבל: 'בני ארץ ישראל'¹⁹ אוסרין שמן²⁰ של גוים מפני ג' דברים. משום חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, ומשום גיעולי גויים, ומשום חלב [טמאה] שמערבין בו. בני בבל מתירין אותו²¹ שאינו מקבל טמאה'.²²

נראה שזאת הפעם נעוץ החילוף במסורת הפנימית הבבלית. נכון לכאורה שנוסח משנת בבל – כפי שהוא עולה, כהוכחה פנימית, מן התלמוד הבבלי – היה 'מכר את החמור מכר את הסיח', ובכל זאת אני מבקש לטעון כי ייתכן שגם בבבל היה נוסח המשנה כבארץ ישראל: 'לא מכר את הסיח', ושרק בעיצובו האחרון והסופי של הבבלי נשתנתה הגרסה מ'לא מכר' ל'מכר'. אבל בימי האמוראים – ולפחות עוד בימיו של רב פפא – היה נוסח המשנה בבבל ובארץ ישראל שווה.

מעיון בסוגיה קצרה זו עולה שחוקר למאמרו של רב פפא, כל הסוגיה היא סתמית, וחילופי הנוסח בה מעידים שעיצוב הנוסח שלה מאוחר ועודנו רוחש. כך גרסו למשל בשורה 2: 'אי דלא א"ל היא ובנה אפילו חמור נמי לא',²³ לעומת: 'אי דלא אמ' ליה היא ובנה מאי שנא חמור ומאי שנא פרה'.²⁴ ובשורות 4-5 גרסו: 'בשלמא פרה איכא למימר לחלבה בעי (קבעי; מיבעי) אלא חמור מאי קא"ל',²⁵ לעומת: 'בשלמא פרה אני מוכר לחלבה עומדת אלא חמור אי לאו סיח למאי צריך ליה',²⁶ או: 'לחלבה עומדת אלא חמור לחלבה עומדת? אלא לסיח'.²⁷

היתד בסוגיה היא דברי רב פפא: 'דאמר ליה חמור מניקה אני מוכר לך פרה מניקה אני מוכר לך'.²⁸

19 עיין: ירושלמי, שבת א, ד (ג ע"ג-ע"ד; טור 371, שו' 10; טור 372 שו' 2).

20 שמן = שומן = חמאה = גבינה. ראה לכל העניין: ש' ליברמן, ירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 40-42, והערות מרגליות ולוין 'לחילוקים' במהדורותיהם.

21 מרגליות פירש שהלשון 'שאינו מקבל טמאה' מקביל לטעם ש'חלב טמא אינו עומד' (בבלי, עבודה זרה לה ע"ב). ראה: החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תרצ"ח, עמ' 112, הערה 4.

22 ב"מ לוין, אוצר חילוף מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, ירושלים תש"ב, עמ' 26, סי' י. בראנד לשיטתו יכול היה להביא ראיה דווקא מהאמור בירושלמי על המשנה שחייבה בהוצאת שבת את המוציא 'חלב כדי גמיעה': 'הדא דאת אמר בחלב בהמה טהורה אבל בחלב בהמה טמאה כדי לכחול עין אחת' (ירושלמי, שבת ח, א [יא ע"ב; טור 415, שו' 21-22]), ולהוכיח שבארץ ישראל השתמשו בחלב טמאה לרפואה (אם אין כאן יותר מאשר נתינת שיעור, מידה להוצאה, ככל שאר השיעורים שם: 'כדי גמיעה'; 'כדי שיתן על פי קילור'; 'כדי לשוף בו את הקילור', שהוא משחת עיניים), ולפרש שמדובר גם בחלב חמור. וכאן ההלכה 'בחלב טמאה כדי לכחול עין אחת' היא רק בירושלמי. וכמו שכתב ליברמן: 'מסתמת לשון התוספתא [ח, י] והברייתא שבבבלי [עו ע"ב] משמע שלא חילקו בין חלב בהמה טהורה לחלב בהמה טמאה, אלא בין חלב בהמה וחלב אדם' (ליברמן [לעיל הערה 18], עמ' 115, לשו' 25-26).

23 כנוסח הדפוס, כ"י מינכן, כ"י וטיקן, כ"י אוקספורד, בודליאנה MS Opp. 249 (נויבאוואר 369), כ"י פריז וכ"י אסקוריאל.

24 כ"י המבורג. ורי"ף: 'מאי שנא חמור'.

25 כנוסח הדפוס, כ"י מינכן וכ"י פריז.

26 ככ"י וטיקן 115; ובכ"י אסקוריאל וברשב"א: 'אלא חמור אי לא לסיח מאי קאמר ליה'.

27 כ"י המבורג.

28 אף שהיו והוסיפו לו: 'הכא במאי עסקינן כגון' (כ"י וטיקן וכ"י אוקספורד) או שהחליפו צלעות: 'פרה מניקה אני מוכר לך חמור מניקה אני מוכר לך' (כ"י פריז ודומה לו כ"י מינכן) וראה להלן.

והשאלה היא על מה עונים דברי רב פפא, האם על לשון השאלה הסתמית שלפניהם: 'היכי דמי?'²⁹ או שמא אמר רב פפא את דבריו לעניין אחר. וכפי שניסח זאת אדוני אבי הרא"ש רוזנטל: 'אחת השאלות החשובות הקשורות במכלול הבעיות של עריכת הבבלי, היינו האינטרפולציה, כשעורכים אחרונים מעבדים ומשפצים את מאמרי הראשונים על מנת לפרשם לפי דרכם ודעתם שלהם – ואפילו על ידי הקדמת משא ומתן סתמי, שעליו עונה כיום מאמרו של אחד ראשון'.³⁰

ואם אמר רב פפא את דבריו לעניין אחר, וממילא לא ענה על השאלה 'היכי דמי' וכו', לא מן הנמנע שהייתה לפניו המשנה כנוסח ארץ ישראל, ושעל נוסח זה אמר את דבריו. היינו: "המוכר חמור לא מכר את הסייה, המוכר פרה לא מכר את בנה" אמר רב פפא דאמר ליה "חמור מניקה אני מוכר לך ופרה מניקה אני מוכר לך". ואין לנו אלא לשער מה היה הקושי שעמד לפני רב פפא כשאמר מה שאמר.

אפשר שרב פפא השיב על השאלה מדוע חזרה המשנה ופירטה גם בפרה וגם בחמור את הדין 'לא מכר', ותשובתו הייתה שבמקרה שאמר לו פרה וחמור מניקה אני מוכר לך, יש נפקא מינה בין 'חמור מניקה' ל'פרה מניקה'.

אפשר גם – ועדיין על נוסח ארץ ישראל – שבפרה וחמור 'לא מכר את בנה', שאלו 'פשיטא'?! דין המשנה כדין כל מוכר בהמה בסתם – שלא מכר את בנה ('אור זרוע'), ומדוע צריך לשנות במפורש? ושוב התשובה שהשיב רב פפא היא שמדובר במקרה שאמר לו פרה וחמור מניקה, ולא פשיטא היא (וראה ב'מלאכת שלמה').

אפשר אף שהשאלה הייתה מדוע קרא התנא לעגל 'בנה': 'מכר את הפרה לא מכר את בנה', ובחמור קרא לו 'סיח',³¹ מדוע לא השווה מידותיו: או 'עגל' ו'סיח' או בשניהם 'בנה'. ועל כך ענה רב פפא שקרא לו 'סיח' ללמד שמדובר בחמור מניקה.³²

אבל נראה יותר מכול שרב פפא לא בא אלא להצמיד למשנה את דברי התוספתא: 'שפחה מעוברת אני מוכר לך, פרה מעוברת אני מוכר לך – מכר את הולד; שפחה מניקה אני מוכר לך, פרה מניקה אני מוכר לך – לא מכר את הולד'.³³ על משנתנו, שאמרה המוכר פרה – סתם – לא מכר את הולד, ראה רב פפא להוסיף על פי התוספתא שאפילו אם הדגיש ואמר 'פרה מניקה אני מוכר לך, לא מכר את הולד'.

אם כן 'פרה מניקה' אינה פתרון של רב פפא לשאלת הגמרא 'היכי דמי' / 'מאי שנא', אלא מעיקרה הייתה זו הלכה תנאית שהוסיפה התוספתא על המשנה, ורב פפא בתלמודו הקדום הצמיד הלכה זו למשנתנו כאן, על פי התוספתא או על פי ברייתא דומה לה.

29 שהיא עצמה מוקשית, ראה להלן.

30 א"ש רוזנטל, 'הסוגיות הסתמיות וחשיבותן לחקר מקורות התלמוד הבבלי', הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ה, תקצירי הרצאות: תלמוד וספרות רבנית, עמ' 14.

31 עיין בדברי 'תוספות יום טוב' למשנתנו.

32 רא"ח שור, תורת חיים, פפד"א תצ"ד, לבבא בתרא עח ע"ב.

33 בבא בתרא ד, ד (מהדורת ליברמן, עמ' 141), וכך עשו הרי"ף, הרשב"א, ר"י אור זרוע ועוד.

לפי הצעה זו המשנה מקוימת כנוסח ארץ ישראל שגם מוכר פרה וגם מוכר חמור – בסתם – לא מכר את בנה. והשאלה היא מה ביקש המוכר לגלות בדעתו, ואם ישתנה הדין כשהוסיף ואמר 'מניקה'. התוספתא קבעה שגם בשפחה וגם בפרה, אף אם אמר 'מניקה' – לא מכר את בנה. אלא שלא הוזכר בתוספתא מקרה שאמר 'חמור מניקה',³⁴ ובא רב פפא והשלים: 'דאמר ליה חמור ומניקה ופרה מניקה'.

לכאן צירפו את התוספתא הסתמית 'בשלמא פרה איכא למימר לחלבה בעי לה, אלא חמור מאי קא אמר ליה? שמע מינה היא ובנה קאמר ליה'. ועדיין המשנה מתפרשת בנוסח הארץ ישראלי, שאם 'אמר ליה חמור ופרה סתמא אחת זו ואחת זו לא מכר את בנה'.³⁵ ואילו תחילת הסוגיה הסתמית: 'היכי דמי אי דאמר ליה היא ובנה' וכו', נוספה רק בשלב האחרון, משום שעל המשנה אין מקום לשאול כיצד אמר המוכר, שהרי המשנה כאמור דיברה בסתם, והמוכר לא אמר כלום, ועל כן הדין לא מכר את בנה. השאלה כפי שנשאלה נתנסחה רק אחרי שהביאו את דברי רב פפא 'דאמר ליה חמור מניקה' וכו', ועל זה אפשר היה לשאול איך אמר 'היכי דמי אי דאמר ליה' וכו'. ואף לשון זה אינו חולק עדיין על משנת ארץ ישראל, שהרי אמרו 'דאי לא אמר ליה היא ובנה [בסתם] אפילו חמור נמי לא', כלומר בסתם צריך לשנות 'לא מכר את הסייח'.³⁶

רק אחר כך פירשו את דברי רב פפא, לא כמוסיף על דברי המשנה אלא כמפרש, עד שגרסו 'אמר רב פפא הכא במאי עסקינן כגון דאמר ליה חמור מניקה ופרה מניקה אני מוכר לך',³⁷ וזה השלב שהפך את 'לא מכר את הסייח' ל'מכר את הסייח'. אם המשנה מתפרשת כעוסקת ב'מניקה', וחלב של חמור, על דעת ה'בשלמא', אין לו שימוש,³⁸ ממילא צריך להגיה ולשנות 'מכר את הסייח'.

נמצא שגרסת המשנה בבבל בימי האמוראים, 'משנת בבלי', הייתה אותה משנה כבענף הארץ ישראלי, רק בשלב המאוחר של עיצוב התלמוד הבבלי, כש'סתם התלמוד' פירש את דברי רב פפא כמפרשים את המשנה ב'מניקה', הגיהו את נוסחה. וכמו שראינו בדוגמות שלעיל, שעד ימי עריכת התלמוד הייתה המשנה בבבל ובארץ ישראל אחת, והשינוי במשנה והגהתה נבע מאחורוני מסדרי הש"ס.

34 ועל נוסח התוספתא כתב בעל 'אור זרוע': 'איני יודע מאי שנא שפחה מחמור מניקה'.

35 כלשון ר' מאיר הלוי, 'יד רמ"ה', למשנתנו.

36 ראה: דרך יא: מכירת החמור סתם. כדג' [רסין] המוכר את החמור לא מכר את הסייח דרך יב מכיר' פרה סתם. כדג' המוכר את הפרה לא מכר את בנה' (ספר המקח וממכר לרב האי גאון, ונציה ש"ס"ב, שער כ, דף מו ע"א).

37 כנוסח כ"י אוקספורד, כ"י וטיקון, וכמו שפירש ב"ד רמ"ה: 'ואוקימנא כגון דאמר ליה חמור מניקה' וכו'; ובפסקי אור זרוע, בבא בתרא, ס' נו כתב: 'אמר רב פפא כל היכא דזבין חמור ופרה סתם פשיטא ליה למתני' דאין הבנים מכורים והכא במאי עסקינן דא"ל חמור מניקה ופרה מניקה אני מוכר לך'. ועיין תוספות סוכה לו ע"ב סד"ג נטלה: '[...] ולא בא ר' אליעזר בר' יצחק לפרש אלא להוסיף על המשנה'.

38 ועיין רשב"א כאן, שהעלה אפשרות של שימוש בחלב חמור להיניק בהמה אחרת (או תינוק), אלא שהוסיף ששימוש זה אינו שכיח.

בבא מציעא ו, ו

נוסח ארץ ישראל	נוסח בבל
כל האומנים שומרי שכר	כל האומנין שומרי שכר
וכולם שאמרו	וכולן שאמרו
הבא מעות וטול את שלך	טול את שלך והבא מעות
שומר חנם	שומר חנם

החילוף כאן חוצה בצורה ברורה את הענפים. כנוסח ארץ ישראל גורסים כתבי היד של המשנה: כ"י קאופמן, כ"י פרמה, כ"י קיימברידג' וכ"י ליידין ודפוס נפולי. וכנוסח בבל גורסים כתבי היד של הבבלי: כ"י המבורג, כ"י אסקוריאל, כ"י מינכן, כ"י פירנצה (גם בפסקא), כ"י וטיקן 115 וכ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית 117 ebr.; דפוס שונצינו רמ"ט ודפוס ונציה (גם בפסקא); וכן משנה שבבבלי בקטע גניזה אוקספורד, בודליאנה Heb. c. 17/69–78 ומשנה שבבבלי בקטע גניזה קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S F9.162.

נראה לכאורה שהשינוי הוא שינוי סגנון המחליף צלעות: 'טול את שלך והבא מעות', לעומת: 'הבא מעות וטול את שלך', חילוף המצוי הרבה בין כתבי היד, אלא שלפי התלמוד ההבדל משמעותי מאוד. בשני מוקדים בתלמוד הבבלי שעל משנתנו כאן הביאו את הטענה שאם האומן מחזיק בכלי כביטחון לקבלת שכרו, הרי הוא שומר שכר. לפי זה אי אפשר לשנות 'וכולם שאמרו הבא מעות וטול את שלך – שומר חנם', שהרי לפי לשון זה האומן תופס בכלי עד שיקבל את שכרו.

המוקד הראשון הוא בדיון שפתחו בו 'לימא מתניתין דלא כר' מאיר,³⁹ כשביקשו לומר שאפשר להעמיד את משנתנו 'כל האומנים שומרי שכר' אפילו כר' מאיר, שבדרך כלל אמר שאומן דינו כשומר חנם, והביאו בין השאר טענה שאם האומן מחזיק בכלי עד שיביאו הבעלים את שכרו הרי הוא שומר שכר. במקרה כזה 'דתפיש ליה אאגריה' אפילו ר' מאיר היה מודה שהוא שומר שכר. ואם משנתנו עוסקת במקרה כזה, 'דתפיש אאגריה', אי אפשר לשנות כנוסח ארץ ישראל.⁴⁰

המוקד השני הוא בהמשך שם, בסוגיית 'תנן התם' כשביקש רב נחמן בר פפא לדייק מלשון המשנה: 'כולן שאמרו טול את שלך והבא מעות – שומר חנם' – אבל אם אמר האומן 'גמרתיו' יהא שומר שכר! דחה התלמוד את הדיוק ואמר: 'לא, הא הבא מעות וטול את שלך שומר שכר' וכו'.⁴¹ ומתשובה זו למדנו שתיים: שהבבלי הכיר את הגרסה הארץ ישראלית, ובעיקר נבע ממנה, שהוא הבחין היטב בין הלשון 'טול את שלך והבא מעות' (נוסח בבל), שרק אז הוא שומר חנם, לבין הנוסח הארץ ישראלי 'הבא מעות וטול את שלך', שממנו משמע 'דגלי אדעתא דתפיש ליה אאגריה – שומר שכר הוא' (רש"י). על פי זה אי אפשר לגרוס במשנה 'כולן שאמרו הבא מעות וטול את שלך' ולעשותו

39 בבא מציעא פ ע"ב.

40 גם מן הלשון 'טול את שלך והבא מעות' משמע שהוא תפס בשכרו, וצריך לידחק ולפרש כרש"י: 'טול את שלך והבא מעות – שכבר גמרתיו ומשתוציאנו הבא מעות שאיני מעכבו לתופסו על שכרי, הרי הוא מעתה שומר חנם'.

41 בבא מציעא פא ע"א.

'שומר חנם', ומן הטעם הזה גזר רפאל נתן נטע רבינוביץ על גרסה ארץ ישראלית זו 'מוכה דנוסחא מוטעת היא'.⁴²

הנוסח 'טול את שלך והבא מעות' הוא אם כן על פי הגדרתי 'נוסח בבל', נוסח שעליו בנו אמוראי בבל את תלמודם. ועל פי זה פירשו הראשונים את טעמו של הדין במשנה 'כל האומנים שומרי שכר', כמו למשל רבנו ברוך הספרדי: 'כל זמן שתופס הכלי בשביל שכרו, הרי הוא כנושא שכר עליו. ואם נגנבו או אבדו חייב באחריותו. וכולן שאמרו טול את שלך והביא מעות אחר כן, ונתרשלו בעלים מלקחתן הוי עליה שומר חנם'.⁴³ והרי"ף והרמב"ם⁴⁴ שינו את הגרסה שלפניהם בקודקס המשניות ש'עיקרו ארץ ישראל',⁴⁵ ופסקו על פי סוגיית הבבלי: 'כולן שאמרו טול את שלך והבא מעות – שומר חנם, והוא הדין לגמרתו. הא הביא מעות וטול את שלך שומר שכר. וכן הלכתא'.⁴⁶

נשאלת השאלה כיצד נוצר אותו שינוי בנוסח המשנה בבבל. האם לפנינו שינוי סגנון שמרגע שנבקע ונמסר בצורה שונה בארץ ישראל ובבל, נתפרש בכל מקום בצורה שונה, או שמא אירע כאן תהליך אחר?

להלן אבקש להראות שהטיעון 'דתפיש ליה אאגריה' נוסף בסוגיה, בשני המוקדים, רק בשלב האחרון של העריכה, ואילו בשלב מוקדם, בימי האמוראים, לא עלתה טענה מעין זו.⁴⁷ ושוב, אם כן גם במקרה זה חילוף הנוסחים במשנה עשוי לנבוע מימי העריכה האחרונה של הבבלי, ומתחילה יכלו גם בבבל לגרוס 'הבא מעות וטול את שלך' – שומר חנם'. וכך אמרו בבבא מציעא על משנתנו:

- 1 נימא מתניתין דלא כר' מאיר
- 2 דתניא שוכר כאיזצד משלם ר' מאיר אומר כשומר חנם ר' יהודה אמר כשומר שכר
- 3 אפילו תימא ר' מאיר בההוא הנאה דקא שביק כולי עלמא ויהיב ליה לדידיה האוי עליה שומר שכר:
- 4 שוכר נמי בההוא הנאה דקא שביק כולי עלמא ומוגר ליה לדידיה האוי עליה שומר שכר
- 5 אילא בההוא הנאה דקא יהיב ליה טפי פורתא הואי עליה שומר שכר:
- 6 שוכר נמי מי לא עסיקין דקא מטי ליה טפי פורתא

42 דקדוקי סופרים, בבא מציעא, עמ' 226, אות (ב).

43 הובא אצל ר' זכריה אנמאתי, [ספר הנר], לונדון 1961, עמ' 127. וכבר בעל השאלות פירש כך את המשנה כשכתב: 'מאן דיהבו ליה מנא למיעבד עובדא שומר שכר הוי. מאי טעמא בההוא הנאה דאית ליה, דתפיש ליה עד דשקיל אגריה ולא מצי מפקעין מיניה עד דיהבין ליה אגריה – הילכך הוי כשומר שכר' (שאלות, בראשית, ויצא, שאלתא כ).

44 בדפוס נפולי במשנה: 'כולן שאמרו הבא מעות וטול את שלך שומר חנם'. אבל בפירוש הרמב"ם שם: 'אמר הבא מעות וטול את שלך שומר שכר', וכמו שפסק בהלכות שכירות י, ג. אבל בלשון הרמב"ם בפירוש המשנה שבדפוס הובא בטעות: 'הבא מעות וטול את שלך' – שומר חנם'. ראה: משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מהדורות י' קאפח, ירושלים תשכ"ה, עמ' עז, הערה 18.

45 לספרות בעניין זה ראה: רוזנטל (לעיל הערה 1), עמ' 224, הערות 12-13.

46 הרי"ף.

47 השווה: ש' פרידמן, תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין, ירושלים תשנ"א, עמ' 239-265 שהקדיש שני פרקים בספרו לסוגיה זו. וראה גם: ד' הלבני, מקורות ומסורות: בבא מציעא, ירושלים תשס"ג, עמ' רנה.

- 7 אילא בהדיא הנאה דתפיס ליה אאגריה האוי עליה שומר שכר
 8 או בעית אימא כי דמחליף ראבה בר אבוה שוכר כאיצד משלם ר' מאיר אמר כשומר שכר
 ר' יהודה אמר כשומר חנם:⁴⁸

מסתבר שבמקור הביאו רק ברייתא 'שוכר כיצד משלם' וכו' (2) עם הסימטת שראבה בר אבוה מחליף ושונה בדברי ר' מאיר שהשוכר שומר שכר (8). וכך מופיעה מחלוקתם של ר' מאיר ור' יהודה, מחד, והלשון המוחלטת של ראבה בר אבוה בצידה עוד כמה פעמים (ראה: מסורת הש"ס). בשלב מאוחר יותר נוסף שלב של משא ומתן שכל כולו לשון 'סתם התלמוד' (7-3), שביקש להעמיד משנתנו אפילו כר' מאיר בברייתא. הניסיון הראשון (3) והשני (6) נדחו על ידי 'סתם התלמוד' עצמו ואינם אלא בגדר יגדיל תורה ויאדיר. הם נדחו גם בניסוח על ידי התיבה 'אילא' (5, 7) וגם בטענה ששתי הטענות תקפות גם לגבי השוכר ('שוכר נמי' 4, 6). ואילו בפעם השלישית (7) העמידו את משנתנו גם כר' מאיר ואמרו שמכיוון שבאותה הנאה שהאומן תופס את הכלי בשכרו (ואינו צריך לצאת ולבוא ולטרוח אחר המעות, כלשון הפירוש שבדפוס), הרי הוא שומר שכר. עד כאן לשון ראשון.

אבל משהביאו לשון שני, 'או בעית אימא כי דמחליף ראבה בר אבוה' (8), שעל פיו ר' מאיר הוא שאמר שאומן כשומר שכר,⁴⁹ בטל כל המהלך הראשון (7-3), שביקש להעמיד את משנתנו גם כר' מאיר, ויחד אתו נסתלקה הטענה שהאומן 'תפיש ליה אאגריה'.⁵⁰ ונותר עיקר התלמוד ברייתא 'שוכר כאיזה צד משלם' וכו' (2) ומיד אחר כך הנוסח המהופך: 'ואו בעית אימא כי דמחליף ראבה בר אבוה' (8), בלא כל המילוי, שנדחה כאמור חלקו על ידי התלמוד עצמו וחלקו על ידי 'או בעית אימא'.⁵¹

יתר על כן, כבר העירו הראשונים על הקשר בין סוגיית 'תנן התם' שבהמשך דווקא ללשון השני: 'או בעית אימא כי דמחליף',⁵² וכלשון הרמב"ן בחידושי: 'הא דאקשינן הא גמרתיו שומר שכר משמע לי דאליבא דפירוקא בתרא דאמרינן כדמחליף רבה בר אבוה דוקא הוא, אבל ללישנא קמא אע"ג דאמר גמרתיו – שומר שכר ודאי הוא, דתפיס ליה אאגריה, משא"כ בהחזירה לאחר ימי שאילתה'.⁵³ במילים אחרות, סוגיית 'תנן התם' אינה מכירה במילוי הסתמי שלעיל.

אם אמנם לא היה בסוגיית הבבלי הקדומה הטעם 'דתפיס ליה אאגריה', אפשר לתלות את הדין של 'כל האומנין שומרי שכר' בטעם אחר. ב'טור' כתב: 'כל האומנין שנותנין להן לתקן בקבלנות הם כשומרי שכר, להתחייב בגניבה ואבידה. וזהו שכרן שמשתכרין במה שנותנין להם לתקן

48 בבא מציעא פ ע"ב, הציטטה על פי קטע גניזה אוקספורד, בודליאנה 17/69-78 Heb c.

49 'ומהדר לאוקומא כר' מאיר משום דסתם משנה ר' מאיר' (רש"י).

50 ראה לשון הריטב"א: 'איבעית אימא כדמחליף וכו' – ולעולם אימא לך דטעמא דאומן אינו משום דתפיס ליה אאגריה אלא משום דנהנה ומהנה' וכו'.

51 על 'איבעית אימא' שכזה ראה: רוזנטל (לעיל הערה 1), עמ' 215, הערות 9-10.

52 ראה אוצר מפרשי התלמוד: בבא מציעא, ג, ירושלים תשל"ח, עמ' תשס.

53 וכך גם בריטב"א: 'וי"ל דקושיין הכא אליבא דלישנא בתרא', ועוד.

ולטול שכר'.⁵⁴ וכך פירשו כמה מן האחרונים,⁵⁵ עד ר' עקיבא איגר, שציין על פי 'סתמא דמתני' דסוף שבועות דשוכר כשומר שכר דמי, לא צריכים לטעמא דתפיס אאגריה אלא בלאו הכי כיון שאצלו לטובתו דמשתכר בה הוי שומר שכר'.⁵⁶ ועד שאול ליברמן, שפירש את טעם היות האומן שומר שכר: 'הטעם הפשוט שהרי נהנה מעצם העובדא שמסרו לו מלאכה'.⁵⁷ מאידך, גם אם הטעם 'דתפיס אאגריה' נוסף בסוגיה רק בשלב מאוחר, קשה לומר שגם הדין מאוחר. שהרי הוא קיים לא רק במשנה כאן, בדין 'המלוה על המשכון שומר שכר', אלא גם ביסוד ההלכה בתוספתא:

הנותן כליו לאומן לעשות לו, נגמרה מלאכתו, ונגנב או שאבד:

עד שלא נתקבל שכרו – הרי הוא כנושא שכר.

משנתקבל שכרו – הרי הוא כשומר חנם.

אימתי בזמן שתבעו ואמ' לו בוא וטול את שלך.

לא תבעו ולא אמ' לו בוא וטול את שלך אע"פ שנתקבל שכרו הרי זה כנושא שכר.⁵⁸

אין דרך לפרש את הרישא אלא שכל זמן שלא נתקבל שכרו הוא שומר שכר משום שתופס את הכלי על שכרו.⁵⁹ אלא שפסקה זו בתוספתא חולקת על משנתנו – בין בנוסחה הבבלי, 'וכלן שאמרו טול את שלך והבא מעות, שומר חנם', בין בנוסחה הארץ ישראלית, 'הבא מעות וטול את שלך' – שהרי בשניהם אמרו 'הבא מעות', ואם כן מדובר 'בשלא נתקבל שכר', ועל פי התוספתא כל שלא נתקבל שכר הרי הוא שומר שכר, ואילו על פי המשנה הוא שומר חנם.

לעומת זאת התוספתא מחזקת בסיפא את הטענה שטעם ההלכה שאומן הוא כנושא שכר, אינו בשל היותו תופס כלי על שכרו,⁶⁰ אלא בשל היותו נהנה שקיבל כלי למלאכתו. שהרי אמרו: 'משנתקבל שכרו הרי הוא כשומר חנם, אימתי בזמן שתבעו ולא אמ' לו בוא וטול את שלך אע"פ שנתקבל שכרו הרי זה כנושא שכר'. וכאן אין לאומן במה לתפסו על שכרו, שהרי כבר קיבל את שכרו, ובכל זאת דינו כשומר שכר, רק מפני שלא אמר בוא וטול את שלך.⁶¹ ואם ההלכה ההופכת את

54 טור, חושן משפט, סי' שו. ועיין: תוספות לבבא מציעא פ"ב ד"ה נימא; פסקי אור זרוע, בבא מציעא, סי' רסו.

55 כדוגמת 'משנה למלך' להלכות שכירות י, ג. ראה: אוצר מפרשי התלמוד (לעיל הערה 52), עמ' תשס"ה הערות 85-86.

56 על משנת בבא מציעא ו, ו, אות נה, שכתב כנגד ר' עובדיה מברטנורא (שפירש האומן שומר שכר 'דבהאי הנאה דתפס ליה אאגריה הוי עליה שומר שכר').

57 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ט: נזיקין, ניו יורק תשמ"ח, עמ' 258 וראה בצינוניו שם.

58 תוספתא, בבא מציעא ז, יח (מהדורת ליברמן, עמ' 102).

59 תוספתא כפשוטה (לעיל הערה 57).

60 עיין 'מנחת בכורים' על התוספתא כאן.

61 וכך כתב ר' דוד פארוו בפירושו לתוספתא, בבא מציעא ז: 'ועוד אשמועי' הכא חדוש גדול דאפי' אחר שכבר גמרו וקבל שכרו זימנין דאכתי ש"ש הוא כ"ז שלא א"ל בא וטול את שלך ולאפוקי שלא נימא דלא חשיב ש"ש אלא בהאי הנאה דתפיס ליה אאגריה דלא בעי למיעיל ולמיפק אוווי קמ"ל דלאו הכי הוא ה"ט דחשיב ש"ש שמשתכר במה שנותן לו לתקן וליטול שכר ולפי"ו אפי' הקדים לו שכרו ש"ש מיקרי. ואע"ג דבגמ' פי' טעמא דמתני' משום דתפיס ליה אאגריה אינו אלא לאוקמי מתני' אפי' כר"מ דסבר שוכר כש"ח אבל לריה"ו א"צ אלא כפשטא דכי היכי דשוכר חשיב ש"ש לפי שנהנה בו להשתמש ה"נ הוי ש"ש לפי שנהנה בו שמשתכר' (חסדי דוד, ב, ליוורנו תק"ן, דף לד ע"ב).

האומן לשומר חנם תלויה בהכרות האומן, או בתביעת האומן 'בוא וטול את שלך', לא משנה אם ניסח זאת כנוסח ארץ ישראל או כנוסח בבל.⁶²
 כאמור גם במוקד השני, בסוגיית 'תנן התם',⁶³ נראה שאת הדיוק 'לא, הא הבא מעות וטול את שלך – שומר שכר' (המקביל ל'דתפיס ליה אאגריה' שלמעלן) פתקו במאוחר לעיקר הסוגיה, שכך אמרו:

- 1 תנן התם: אמר לו שואל שלח ושלחה ומתה חייב וכן בשעה שמחזירה.
- 2 אמ' רפרם בר פפא אמ' רב חסדא לא שנו אילא שהחזירה בתוך ימי שאלתה אבל לאחר ימי שאלתה פטור:
- 3 מוטיב רב נחמן בר פפא וכולן שאמרו טול את שלך והביא מעות שומר חנם
- 4 הא גמרתיו שומר שכר? לא >הביא מעות וטול את שלך שומר שכר אבל גמרתיו מא⁶⁴< שומר חנם
- 5 יהי אדנתי וכולן שאמרו טול את שלך והביא מעות שומר חנם נשמעין גמרתיו וכל שכן טול את שלך
- 6 טול את שלך איצטריכא ליה סלקא דעתא אמ' שומר חנם נמי לא האוי קא משמע לן:
- 7 איכא דאמרי אמ' רב נחמן בר פפא אף אנן תנינה וכולן שאמרו טול את שלך והביא מעות שומר חנם
- 8 מאי לאו הוא הדין לגמרתיו לא טול את שלך שאני:
- 9 הונא מר בר מארי מר קמיה דראבינא ראמי מתניאתא אהדדי ומשני
- 10 תנן כולן שאמרו טול את שלך והביא מעות שומר חנם והוא הדין לגמרתיו
- 11 ורמינהו אמר לו שואל שלח ושלחה ומתה חייב וכן בשעה שמחזירה
- 12 אמ' רפרם בר פפא אמ' רב חסדא לא שנו אילא שהחזירה בתוך ימי שאלתה אבל לאחר ימי שאלתה פטור:⁶⁵

בשלוש הצעות התלמוד כאן על משנת בבא מציעא ח – 'מוטיב רב נחמן בר פפא' (3); 'איכא דאמרי: אמ' רב נחמן בר פפא אף אנן תנינה' (7); 'הונא מר בר מארי מר קמיה דראבינא ראמי מתניאתא אהדדי ומשני' (9) – חוזרים שלושה מרכיבים: משנתנו: 'וכלן שאמרו טול את שלך והביא מעות' (בבא מציעא ו, 1) עם הדיוק באשר ל'גמרתיו'; משנת בבא מציעא ח: 'אמר לו השואל שלח ושלחה ומתה –

62 וכפי שכבר ציין אלבק: 'גם האומן, אף לסברת הבבלי פ', ב (ועי' בתוספות ד"ה נימא ובשיטה מקובצת) נחשב כשומר שכר, אפילו אינו מחויב בכלי לשם משכון על שכרו, הואיל והכלי בידו להנאתו שמשכר בו [...] בדפוס ראשון, בירושלמי ובכ"י קמברידז הגירסה באמת: הבא מעות וטול את שלך, שאף בלשון זו לא התכוון לומר שהוא רוצה לעכב את הכלי לשם משכון על שכרו' (ששה סדרי משנה מפורשים בידי ח' אלבק ומנוקדים בידי ח' ילון: סדר גזיקין, ירושלים ותל אביב תשי"ט, השלמות ותוספות, עמ' 426). ועיין שם היטב.

63 בבא מציעא פ ע"ב – פא ע"א.

64 בכ"י מינכן, בכ"י פירנצה ועוד: 'לא תימא הא גמרתיו שומר שכר אלא אימא הבא מעות וטול את שלך שומר שכר אבל גמרתיו מאי'.

65 בבא מציעא פ ע"ב, על פי קטע הגניזה אוקספורד, בודליאנה 17/69-78 Heb c.

חייב; מאמר פרסם בר פפא אמר רב חסדא שעל משנת בבא מציעא ח: 'לא שנו אלא שהחזירה בתוך ימי שאילתה' וכו'.

ואילו ה'תוספת' הכוללת את הדיוק 'הא הבא מעות וטול את שלך שומר שכר' נוספה בהרחבה הסתמית שבהצעה הראשונה (4-6). וגם בתלמוד זה, הסתמי, נראה שהתוספת נקלעה בין משפטי הדיון, והמשפטים מתחברים היטב גם בלעדיה: 'מותיב רב נחמן בר פפא [...] הא גמרתיו שומר שכר?! לא, שומר חנם'. וכבר ערער ר' אברהם חיים שור על הדיוק במשפט זה והעמיד על כך שאין לו תפקיד בהלוך השמועה, וכתב: 'תימה: דמאי משני "לא, הבא מעות וטול את שלך שומר שכר", וכי לא ידע דאכתי איכא לאקשוויי "אבל 'גמרתיו' מאי, שומר חנם, אי הכי" וכו'. ואי אשינויא דבתר הכי סמך ד'טול את שלך אצטריכא ליה' מ"מ מאי איצטריך למימ' "אלא הכי דייק מינה הא הבא מעות" וכו' הוה ליה למימר: לא, גמרתיו נמי שומר חנם הוא וטול את שלך איצטריך ליה כדמסיק'.⁶⁶

אפשר אפוא להרצות את סוגיית התלמוד על שלוש ההצעות שבה בלא כל ההרחבות הסתמיות (4-6; 8, 10),⁶⁷ ועולה מכך ששחזור שלוש ההצעות מתאים באותה מידה לנוסח המשנה הארץישראלית ולנוסח הבבלי. יתר על כן, מעיון בסוגיה גם כמות שהיא לפנינו בלבושה הסופי מתברר שאין כל הלשונות שוות בפירוש הטענה במשנה 'טול את שלך והבא מעות' – מבצעד ללשון השנייה והשלישית מבצבץ עדיין נוסח המשנה הארץישראלית.⁶⁸

נמצא שהגרסה בבבל מעיקרה לא הייתה בהכרח שונה מזו שבארץ ישראל. רק בשלבים האחרונים של עריכת הבבלי, משגלגלו והביאו סוגיה ממקור אחר ('תנן התם') על משנת 'אמר לו השואל שלח' (בבא מציעא ח, 1) – סוגיה שאינה לפנינו במקומה, בפרק שמיני – וקבעו אותה על משנת בבא מציעא ו'כולן שאמר' וכו',⁶⁹ ואחרי שהקדימו את ההעמדה הסתמית ש'כל האומנין שומרי שכר' מן הטעם 'תפיש ליה אאגריה', והוסיפו בסוגיית 'תנן התם' את אותה הרחבה סתמית שבלשון הראשון עם הדיוק 'לא, הבא מעות וטול את שלך שומר שכר', היוצא כנגד גרסת הענף הארץישראלית – רק אז הגיהו במשנה ותיקנו על פי זה את 'הבא מעות וטול את שלך' – שומר חנם' ל'טול את שלך והבא מעות' –

66 תורת חיים למקומנו (לעיל הערה 32), ועיין דבריו שם בהמשך.

67 ראה על כך פרידמן (לעיל הערה 47), עמ' 255.

68 הלשון השלישי (וגם הלשון השני) שבסוגיית תנן התם הוא: 'תנן כולן שאמר טול את שלך והבא מעות שומר חנם והוא הדין לגמרתיו'. הטענה 'הוא הדין לגמרתיו' (בין שהיא לשונו של הונא מר בר מארי, בין שהיא לשונו של הסתם) אינה מאפשרת לפרש את המשנה 'טול את שלך' <<ואחר כך>> הבא מעות', שהרי למעלה, כשפירשו כך, היה המקרה שבמשנה קל במובהק מ'גמרתיו', ואי אפשר כלל לתמוד ממנו שגם האומר 'גמרתיו' יהיה שומר חנם (וכמפורש בלשון הראשון: 'הא גמרתיו שומר שכר'), וממילא גם אין כלל מקום ל'רמינהו' שבלשון זה. רק אם לשון זה אינו דק בסדר הצלעות הוא יכול לראות בהודעה 'טול את שלך והבא מעות' הודעה דומה ל'גמרתיו'. נמצא שהלשונות נחלקו בפירוש לשון המשנה שבבבלי: לפי הלשון הראשון ההבדל בין משנת הבבלי לענף הארץישראלית הוא בעל משמעות תוכנית, אבל בלשון השני והשלישי נוסח משנת הבבלי אינו בדווקא, ובה במידה ניתן היה לשלב בו את הנוסח 'הבא מעות וטול את שלך שומר חנם' והוא הדין לגמרתיו'. ואפשר שכך היה בתחילה בלשון זה, ושנחלקו הלשונות בנוסח המשנה.

69 ושיקעו אותה כאן מפני שמשנתנו היא אחד משלושת מרכיבי הסוגיה.

שומר חנם'. ההגהה שייכת אפוא לאותו שלב שבו גלגלו יחידת תלמוד ממשנת עבודה זרה ג, ח (מח ע"ב) למשנת עבודה זרה ב, ג (לב ע"ב),⁷⁰ ולאותו הזמן ששיערתו שבו חל השינוי במשנת 'המוכר את החמור' (בבא בתרא ה, ג), ושנוספו הפסקאות במשנת 'המפקיד מעות אצל שולחני' (בבא מציעא ג, יא).⁷¹

אם אמנם כך הוא, ולפנינו שלב נוסף בתולדות נוסח המשנה, הרי הוא קרוב לשיטתו של יעקב נחום אפשטיין, שלא הסכים להכיר בנוסח בבל לעומת נוסח ארץ ישראל, אלא טען שנוסח המשנה היה אחד, ושכל החילופים אינם אלא תיקונים שחלו בבבל.⁷² ואילו אנו, שמצביעים על נוסח בבל שהיה שונה מנוסח ארץ ישראל ועמד מכנו כנוסח שונה בפני אמוראי בבל, נצטרך לדקדק בכל מקרה ולשקול מה לפנינו 'נוסח בבל' או 'נוסח הבבלי', וב'נוסח בבל' עצמו עלינו לעמוד על זמנו של השינוי, אם אינו נובע רק מהשלב האחרון של 'סתם התלמוד'.

70 ראה לעיל הערה 4.

71 'המפקיד מעות אצל שולחני אם צרורין לא ישתמש בהן >לפיכך אם אבדו אינו חייב באחריותן> מותרין ישתמש בהן >לפיכך אם אבדו חייב באחריותן> אצל בעל הבית בין צרורין ובין מותרים לא ישתמש בהן >לפיכך אם אבדו אינו חייב באחריותן> חנוני כבעל הבית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר חנוני כשולחני'. המוסגר חסר בנוסח הענף הארץ ישראלי, והושלם על פי משנת מעילה ו, ה עם סוגיות הבבלי על משנת בבא מציעא ב, ז (כח ע"ב – כט ע"ב) ובבא מציעא ג, יא (מג ע"א), ועל כך אי"ה במקום אחר.

72 ראה מה שכתבתי בסיכום שיטתו של אפשטיין: רוזנטל (לעיל הערה 1), מבוא, עמ' 179-187.